
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 9 2019/1- Haziran

Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu
Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı
Social and Physical Structure of Anatolia Seljuk Cities
in Terms of City History

Abdurrahman Okuyan

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Anabilim Dalı. Bayburt /Türkiye
PhD., Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Islamic
History and Arts. Bayburt/Turkey
aokuyan@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9174-8302

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Temmuz/ July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Temmuz/ July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Abdurrahman Okuyan, “Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki yapısı”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (Bahar 2019) : 39-64

Öz:

Şehirler, insanların vücuda getirip inşa ettikleri, ibadethanelerden, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, mahallelerden, içinde yaşadıkları konutlardan, çalışma mekânlarından, alış-veriş mekânlarından, bu mekânların ihtiyaç duyduğu ulaşım ve altyapı gibi tesislerden teşekkül eder. Yaşanılan şehir, mahalle, konut veya insanların çevrelerinde vücut bulan her türlü çevresel etmen, insanın bu mekânlarla olan ilişkisini belirlemekte ve inançlarıyla birlikte hayat tarzını şekillendirmektedir. Aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan nesillerinin de hayat tarzlarından inançlarına kadar her türlü sosyal yaşamını etkileyecektir. İslam şehirlerinin belli kıstasları ve özel gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu bir hakikattir. Selçuklu kentlerinin bu kurgunun neresinde bulunduğu, batılı anlamda şehir tanımına ve tarifine uyup uymadığı daima tartışıla gelen bir mevzu olmuştur. Bu konuyu bir nebze aydınlatmak, Selçuklu şehir dokusunun hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya koymak, bu medeniyetlerin farklı bir cihetten değerlendirilmesine ve bazı problemlerin çözülmesine katkıda bulunacağı bir hakikattir. Selçuklu şehirlerinin sosyal ve fiziki yapısı bu tür bir araştırmanın ilk ve en mühim basamaklarından birini teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: İslam Tarihi, Şehir Tarihi, Selçuklular, Selçuklu Şehirleri, Sosyal Kurumlar

Abstract:

Cities consist of places of worship, education, cultural and health structures, neighborhoods, residences in which they live, working places, shopping centers, transportation and infrastructure that these places need. All kinds of environmental factors in the city, neighborhood, residence or people's environment determine the relationship of these people with these places and shape their lifestyle with their beliefs. At the same time, it will affect the social life of the next generations from life styles to beliefs. It is a fact that Islamic cities are embodied without neglecting certain criteria and special needs. Where the Seljuk cities are located in this fiction and whether they conform to the definition and definition of the city in the western sense has always been a subject of controversy. To clarify this issue to a certain extent, to reveal the characteristics of the Seljuk city texture to reveal, it is a fact that these civilizations will contribute to the evaluation of a different jihad and solve some problems. The social and physical structure of the Seljuk cities constitutes one of the first and most important steps of this kind of research.

Keywords: Islamic History, City History, Seljuks, Seljuk Cities, Social Institutions

Giriş**A) Konunun Tanımı ve Önemi**

Şehirler, bütünüyle insanın tüm yönlerini ilgilendiren hayatın en önemli ihtiyaçlarının giderildiği yerleşim merkezleridir. Çeşitli ibadethanelerden, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, mahallelerden, evlerden, çalışma mekânlarından, alışveriş merkezlerinden ve bunların gerektirdiği ulaşım gibi altyapı tesislerinden oluşur. İnsanın yaşadığı çevrenin ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Müslümanların oluşturduğu ve içinde yaşadığı İslam şehirlerinin belli özellikleri ve gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu aşîkârdır. Bu bağlamda İslam ve özellikle Selçuklu şehirlerinin bu kurgunun neresinde yer aldığı, batılı anlamda şehir tanımına ve tarifine uyup uymadığı daima tartışıla gelen bir husus olmuştur.

Bu konuyu bir nebze aydınlatmak, Selçuklu şehir dokusunun hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya koymak, medeniyetimizin farklı bir cihetten değerlendirilmesine ve zamanla ortaya çıkan yeni problemlerin çözülmesine katkıda bulunacağı bir hakikattir. Selçuklu şehirlerinin sosyal ve fiziki yapısı bu tür bir araştırmanın ilk ve en mühim basamaklarından birini oluşturmaktadır.

B) Kapsam ve Sınırlılıklar

Ele alınan konu XI-XIII. Yüzyıllarda varlık gösteren Anadolu Selçuklu Devleti dönemini kapsamaktadır. Anadolu Selçuklu öncesi Beylikler ile sonrasında kurulan emirliklerde imar ve şehircilik faaliyetleri de Selçukluların bünyesine dâhil edilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Devletin şehircilik yaklaşımları, bir şehir kurulurken yahut yenilenip genişletilirken takip edilen usuller ve şehrin tesisindeki amiller araştırmanın sınırlarını teşkil etmektedir.

C) Amaç ve Sorular

Bu çalışmanın temel gayesi, Anadolu Selçuklu Devleti dönemi ile ilgili olarak şehirlerin tarihi ile alakalı bilgiler vermekten ziyade daha çok sosyal açıdan kent tasarımı, fiziki dokuyu yorumlama, şehirlerin vücuda getirilmesinde temel kıstaslarla ilgili tarihi bilgileri vermektir.

Şu soruların yanıtlanması söz konusu hedeflere ulaşılması ve sağlam neticeler elde edilmesi bakımından önemlidir:

- 1- Türklerin Anadolu'yu fetihlerinde mevcut kentlere yerleşmeleriyle birlikte kentsel yapıda nasıl bir gelişim meydana geldi?
- 2- Türk fethi sonrasında kentlerin fiziksel yapısında ne gibi değişiklikler oldu?
- 3- Fetih öncesi dönemden kalan hangi unsurlar kentlerde kullanılmaya devam etti?
- 4- Selçuklu kentleşmesinde hangi unsurların rolü ağırlıktadır?

Ç) Yöntem

Konunun işlenişinde önce başlığa dayalı ve sonrasında anahtar kelimeler belirlenerek kaynak taraması yapılmıştır. Konuyla alakalı kitap, makale, sempozyum ve tez türü kaynaklar belirlenip temin edilmiş ve ayrıntılı incelemeye geçilmiştir. Öncelikle Anadolu öncesi Türk-İslam şehirciliğinin esasları, sonrasında Anadolu'da Türk fetihleri öncesi Bizans şehir yapısını içeren bilgiler derlenmiştir. Bu malumatlar metin içerisine ayrı başlıklar halinde ele alınarak Selçuklu kent tipolojisinin gelişim ve farklarına yönelik bir mukayese oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın esas bölümünü Selçuklu kentsel yapısı ve dönüşümü teşkil etmektedir. Elde edilen bilgiler ve bulguların içinden bir takım çıkarımlarla kentsel gelişimin bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Bizans Şehri

Bizanslılardan Anadolu'da yaşayan şehir kültürünün niteliği hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. XII-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'da varlık sürdüren Bizanslılardan kalan şehirlerde nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşandığına dair bilgiler ancak bazı arkeolojik kazılardan elde edilen sonuçlar ve Bizanslıların tarihi hakkında ele alınmış eserlerden sağlanabilmektedir.

İzmir/Bergama'da yer alan Pergamon ve Selçuk'ta bulunan Ephesos, Aydın'da yer alan Priene ve Söke'de var olan Balat gibi kentlerin yedinci yüzyılın ardından Bizans dönemindeki fiziki yapıları, antik konumları ve birbirinden kopuk bir şekilde yerleşmiş olmaları bu yapıların bütün olmaksızın ziyade ufak ve birbirinden kopuk bir görünüm arz eder. Bu parçalanmış yapılarıyla varlığını gördüğümüz Bizans şehirlerinin yanında iyi organize olmuş Bizans şehirleri de mevcuttur. İslam dininin yükselişi ile Anadolu'ya yapılan çok sayıdaki Emevî ve Abbasî seferi Anadolu ulaşım ağını baştanbaşta değiştirmiştir. Böylece askeri amaçlarla Başkent Konstantinopolis'e/İstanbul'a mümkün mertebe kısa yoldan ulaşabilme imkânı sunan yeni bir ulaşım sistemi şekillenmiştir. Konya, Kayseri, Alanya gibi şehirler de bu yol üzerinde bulunan ve İstanbul'a mesafe olarak uzak sayılabilecek bölgedeki sayılı merkez kentlerdir.¹

Kentler kurulurken genelde yüksek hâkim tepe noktalar, güvenli dağ etekleri ve höyüklerin üzeri tercih ediliyordu. Hemen hemen her şehrin bir pazarı ve kendine ait bir mahkemesi mevcut olup, şehirde mutlaka bir kale bulunmaktaydı.² Bu kentler yönetim ve askeri işlev taşımasının yanı sıra organize ticaretin yapılabilirdiği merkezlerdi. Kastrom olarak adlandırılan bu kale-kent tiplerinde yerleşmenin merkezinde bir iç kale yer almakta tamamına yakın bölümü bu sur içinde kalmaktaydı. Bazen surların hemen civarında küçük yerleşim ve köylerde konuşlanmaktaydı. Bazı kentlerin yakınlarında da manastırlar inşa edilmiş ve buralarda önemli miktarda kişi yaşamış ve sonrasında bu mevkiler küçük bir kasaba halini almıştı.³

Bizanslılar zamanında kentlerin içinde şehir yöneticilerinin konutu olarak ayrılmış saray yahut idareci konağı bulunmaktaydı. Diğer taraftan büyük bir kilise de mevcuttu. Sur dışında, kent çevresinde yerleşim cereyan ediyorsa buralarda da kiliseler yapılmıştır. Kentlerde çarşı-pazar unsuruna işaret edecek, kilise- ticaret alanı ilişkisi özelliği gösterebilecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte kilise meydanlarının bu işlevle kullanılması mümkündür.⁴

¹ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (İstanbul 1987), 39-77.

² Mustafa Armağan, "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı 5* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): 536-544.

³ Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde Değişim ve Gelişim", *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Konya 2009): 260-261.

⁴ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 269.

Bizans döneminde karayolu üzerinde doğrudan yolculara hizmet amacı taşıyan ticaret yapıları bulunmuyordu. Ancak kentler arasında, yol güzergâhları üzerinde bulunan manastırların bu amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir.⁵

2. Anadolu Selçuklu Şehirleri

Anadolu'da Selçuklu döneminde öngörülen yerleşim sistemi öncelikle savunma esaslıydı. Daha sonra üretim ve üretilenlerin dağıtıldığı sistem, idari sistem ve mekânsal kurumsallaşmalara dayalı olarak kademelenme göstermekteydi. Böylece yerleşim sistemine uygun kent modelleri ortaya çıkıyordu. Bu açıdan ilişkilendirmek kaydıyla Anadolu Selçuklu şehirlerinin oluşumundaki etkenlerin bilinmesinin, kentlerin fiziki organizasyonlarının anlaşılmasında mühim bir katkısı olacaktır.

Dolayısıyla Selçuklu dönemi yerleşim yapısını şekillendiren ve tanımlayan unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bizans siyasal egemenlik düzeninin esas alındığı askeri-stratejik şartlara göre şekillenmiş kentsel savunma sistemi,

2. Anadolu'nun içinde bulunduğu jeopolitik konumu gereğince hem kültürlerin hem de bölgelerin birbiriyle iletişimi açısından üretim ve üretilenlerin dağıtım ilişkileri,

3. Esasen Orta Asya ve İran kaynaklı Türk-İslâm şehircilik anlayışına uygun, Bizans şehir kültür yapısının etkileriyle şekillenmiş Anadolu coğrafyasındaki yönetim ve arazi kullanım sistemine dayanan yerleşim politikaları,

4. Türklerden önce Anadolu'da Roma ve Bizans dönemlerinde kurumsallaşmış yapısal organizasyonlar ile hem Orta Asya'dan getirilen kültür hem de İran Türk-İslâm kültürlerinin Anadolu'da bir araya gelmesiyle oluşan kentsel örgütlenmeler.⁶

a) Selçuklu Yerleşim Politikaları

1. Kırsal-Kentsel Yaşamın Canlandırılması

Selçukluların, fetih öncesi ve sonrası sürecinde Anadolu'daki nüfusun batıya, büyük Bizans kentlerine kayması ve demografik yapının çökmesi nedeniyle iskân politikasında sosyo-ekonomik ve askeri-siyasal iki ana unsura dayanan bir yerleşim güzergâhı izlediğini söyleyebiliriz.

Anadolu'nun coğrafi yapısının jeopolitik konum avantajı ile kıtalararası ticaretin geçiş noktasında bulunması, bölgelerarası ticaret imkânlarının geliştirilip yeniden şekillendirilmesi imkânı vermektedir. Bu mekânsal avantajla kervansaraylar, hanlar, köprüler gibi vakıf müesseseleriyle ku-

⁵ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 261.

⁶ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İTÜ Dergisi/A Mimari, Planlama, Tasarım* 6/1, (İstanbul 2007): 8.

rumlaşan hizmet faaliyetleri sayesinde ulaşım dayalı kaliteli bir ulaşım sistemi kurulmuştur. Bu avantajlı durumu kullanan Selçuklu sultanları başkent Konya merkez olmak üzere Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uluslararası ticaret yolları boyunca köprü, han ve kervansaraylarla donatarak bir üretim ve dağıtım sistemi kurgulamışlardır.⁷ Bu kurgu Selçukluların birinci ticari politikası olarak kabul edilebilir.

Bir takım arkeolojik çalışma sonuçları; Selçukluların hâkim olduğu Anadolu topraklarında önemli bir kısmı M.S. 1200-1240 yıllarında inşa edilmiş yaklaşık yüz yirmi kervansarayın varlığına dikkat çekmektedir.⁸ Bu kervansarayların bölgesel dağılımı incelendiğinde, ülkenin başkenti konumunda olan Konya'dan doğu bölgesine doğru Aksaray, Kayseri ve Sivas hattı üzerinde ciddi bir yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu bölgesel yoğunlaşma, Selçuklu döneminde Anadolu'nun ekonomik faaliyetler açısından merkezi bir yapı oluşturması, oldukça önem arz etmektedir.⁹

Anadolu'nun Arapların, Acemlerin ve ardından Türklerin fetih hareketlerine sahne olmasıyla hem tarımsal üretimin hem de ticarî faaliyetlerin inkıtaat uğramasıyla yeniden bu faaliyetlerin canlanması şeklindedir. Bu çerçevede, Selçuklu devlet adamlarının, Orta Asya, İran Türk-İslam devlet geleneklerine uygun şekilde yerleşim politikaları izledikleri söylenebilir. Selçukluların, Orta Asya ve İran topraklarından Anadolu topraklarına göç eden Türk unsurlarla bölgede yerleşik halde yaşayan Hıristiyanlara toprak, tarım araçları ve gereçleri veya pek çok vergiden muaf uygulamalarla destek verdikleri ve bu desteklerle onları bu coğrafyaya yerleştirdikleri söylenebilir.¹⁰

Selçuklu vakayiname kayıtları, dönemin devlet adamlarının fethedildikten sonra iskân edilen şehir veya kırsal yerleşmelerde, Türklerle birlikte yerli Hıristiyan halkları da herhangi bir dini veya etnik köken farkı gözetmeksizin bölgeye yerleştirdiklerini göstermektedir. Diğer yandan, bu kayıtlar, önceleri Bizans hâkimiyetindeyken inşa edilen kilise veya şapel gibi Hıristiyan dinine ait mabetlerin bölgede yer alan Antalya, Sinop, Aksaray ve Alanya gibi şehirlerde cami veya mescit gibi İslami kurumlara dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Kayıtlardaki bu bilgileri, Selçuklu yerleşim politikalarının öncelikli olarak sosyo ekonomik temellere dayandığını ortaya koyması bakımından dikkat çekici olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.¹¹

⁷ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleteni* 10/39 (Ankara 1946): 471-496.

⁸ M.K. Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1959), 56.

⁹ Koray Özcan - Zekiye Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", *Megaron* 5/2 (2010): 58.

¹⁰ Anadolu coğrafyasına yerleştirilen Türkler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Claude Cahen, *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, (London 2001).

¹¹ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 58.

2. İşlevsel Yapılanma

Selçuklular Anadolu coğrafyasında şehirleşme politikası olarak öncelikle askeri yani stratejik önemi ön planda tutmuşlardır. Ardından şehirlerin yönetimi, siyasi ve ekonomik durumları dikkate alınmıştır. Bu yöntemle şehirlerin kurulması, canlanması ve ulaşım sistemlerinden azami düzeyde yararlanılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda hem dini hayatın uygulanmasında çeşitli kolaylıklar sağlanıyor hem de kültürel faaliyetler bağlamında pek çok etkinliği halkın rahatlıkla yerine getirmesine imkân tanınmıştır.¹²

Harita 1: Anadolu Selçuklu Hâkimiyet Bölgesi, Şehirler Sistemi ve Ulaşımı

3. Siyasi ve Yönetim Merkezleri

Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine benzer şekilde hanedanların alt yönetim merkezlerine ayrılarak yönetildiği dile getirilebilir. Bu açıdan Selçuklu dönemine ait tarihi belgeler irdelendiğinde, siyasi açıdan başkent Konya yönetimine tâbi olan özerk ya da muhtar bir yönetim sistemine sahip bazı Selçuklu meliklik merkezlerinin varlığına şahit olunmaktadır. Bu şekilde elde edilen bilgiler, Selçuklu döneminde birtakım şehirlerin yönetim merkezi görevini üstlendiğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Ankara, Aksaray, Amasya, Elbistan, Ereğli, Kayseri, Sivas, Koyulhisar, Malatya, Uluborlu, Niğde ve Tokat bu merkezlerin en önemlileri olarak değerlendirilebilir.¹³

4. Askeri ve Stratejik Merkezler

a) Subaşılık Merkezleri

Konya, Alâîyye ve Sinop kalelerinde bulunan Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabeleri, şehirlerin kimliklerinin işlevselliği bakımından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kitabelerde yer alan bir takım askeri unvanlardan, Selçuklu emirlerinin subaşı veya sahip gibi askeri kimliklerinden Selçuklu

¹² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 58.

¹³ Münecimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Münecimbaşıya Göre: Anadolu Selçukluları* (çev. Hasan Fehmi Turgal), (İstanbul: Türkiye Yayınları, 1935), 15-78.

döneminde stratejik bazı askerî merkez konumunda yerleşim birimlerinden söz etmek mümkündür. Bu yerleşim yerlerine Kayseri-Dârü'l-feth/fetih yeri, Aksaray-Dârü'z-zafer/zafer üssü, Ankara-Dârü'l-hısn/müstâhkem yer, Niğde-Dârü'l-pehlevânîye/pehlivanlar yeri, Alanya-Dârü'l-eman/emîn yer, Tunguzlu ve Antalya-Dârü's-sagr/uc yeri gibi merkezleri örnek olarak verebiliriz.¹⁴

b) *Derbent veya Menziller*

Selçuklu dönemi vakayiname kayıtları, Selçuklu dönemi Anadolu şehirlerinde konaklama işlevinin yanı sıra savunma sistemine hizmet eden bir takım yerleşim merkezlerinin de var olduğunu ortaya koymaktadır. Belgelere geçen Yunus Derbendi ve Göksu Derbendi ya da Irmaksu Menzili, Zincirli Menzili, Akça Derbend, Gedük Menzili ve Obruk Menzili veya Kılıç Aslan Ribâtı, Kesikköprü Ribâtı ve Pervane Ribâtı gibi isimler bu bilgiyi doğrular niteliktedir.¹⁵

c) *Karahisarlar*

Roma veya Bizans döneminden kalma kale kent olarak değerlendirilecek bir takım yerleşim yerleri stratejik önemi açısından sarp ve ulaşılması zor olan kayalıklar üzerine inşa edilmişlerdi. Bölgeyi ele geçirip buraya yerleşen Anadolu Selçukluları da dönemin askeri ve siyasi şartlarına uygun olarak bu kale şehirleri askeri ve stratejik önemleri bağlamında harekât üssü görevi yüklenmiş merkezler olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür kale şehir yerleşimleri arasında Karahisar-ı Teke, İsce Karahisar, Karahisar-ı Develi, Hamam Karahisar, Karahisar-ı Osmancık, Karahisar-ı Demirlü, Karahisar-ı Yavaş ya da Nevas, Karahisar-ı Behramşah, Karahisar-ı Kögonya/Şebin Karahisar ve Karahisar-ı Sahip/Karahisar-ı Devle gibi yerler örnek olarak verilebilir.¹⁶

ç) *Üretim, Dağıtım ve Aktarma Merkezleri*

1. *Pazar-Panayır Yerleşimleri*

Selçukluların hâkim olduğu verimli Anadolu topraklarında, genellikle şehirlerden uzak bölgelerde yer alan kırsalda, hayvansal ürünlerin ve el sanatlarının mübadele usulü ile ticaretinin yapıldığı pazar ya da panayırların kurulduğunu görüyoruz. Bu pazar ve panayırların, coğrafi yapının sunduğu imkânlar, doğal kaynakların bol miktarda var olması, kırsal art bölgenin genişliği ya da ulaşım imkânlarına dayalı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu özellikleri ile önceleri geçici yerleşim merkezi niteliğindeki pazar ve panayırlar, zamanla bölgesel ya da bölgelerarası ticaret kapasitelerine bağlı olarak aktarma merkezlerine dönüşmüştür.

¹⁴ İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar", *Türk Kültürü Araştırmaları* 24/2 (1986): 65-69.

¹⁵ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59.

¹⁶ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59-60.

Yılğın/Ilgın Pazarı, Yabanlu Panayırı, Ziyaret Pazarı, Âzîne/Ezine Pazarı, Alâmeddîn-i Bazârî/Alâmeddin Pazarı, Pınar Pazarı ve Koçhisar/Dunaysar Pazarı gibi yerler, tespit edilebilen pazar veya panayır yerleridir.¹⁷

Harita 2: Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ulaşım Sistemi ve Kervansaraylar Ağı

2. Madencilik Merkezleri

Selçuklular, ülkenin siyasî bağlamda güç simgesi ve bağımsızlık aracı olmasının yanı sıra gümüş gibi değerli madenleri ve dokuma sanayiinde boya hammaddesi olarak kullanılan şap gibi maden kaynaklarını ciddi bir titizlik ve ticari değer olarak işletmişlerdir. Bu madenler aynı zamanda ticari mübadele aracı olarak da önem taşımaları hasebiyle teknolojik imkânların el verdiği ölçüde bölgelerarası ticaret taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak da işletilmişlerdir. Bayburt, Gümüşhacıköy, Gümüşsaray, Sarız, Madenpazar ve Sarıkavak gibi yerleşimler dönemin madencilik merkezleri olarak kabul edilebilir.¹⁸

3. Liman Kentleri

Selçuklular döneminde Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde yer alan liman kentlerinin askeri-stratejik değerlerinin yanı sıra devletin sahip olduğu doğal kaynakların ve hammaddelerin ihracat ya da ithalat merkezleri olarak vasıflandırıldığı söylenebilir. Bu bağlamda tarihi belgeler, Akdeniz bölgesindeki Antalya ve Alanya ile Karadeniz bölgesindeki Sinop limanlarının çeşitli fetih hareketleri için askeri üs görevini üstlendiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu şehirlerin, Müslüman ve gayr-ı Müslim tacirlerin yer-

¹⁷ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59-60.

¹⁸ Halit Erkiletlioğlu - Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996), 97.

leşmesiyle bölgelerarası mübadele merkezleri ve askeri tersane merkezleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Harita 3: Anadolu'da Selçuklu Dönemi Üretim Dağıtım Merkezleri

d) Kültürel, Sosyal ve Siyasi Yapılanma Merkezleri

1. Dini Etkinlik

Selçuklular döneminde şeyh veya derviş gibi dini kimlikli şahsiyetlerin kurup yönlendirdiği tekke-zaviyeler dini faaliyetlerinin yanı sıra kolonizasyon faaliyetleri, Türklerin bölgede tarıma dayalı üretim faaliyetlerine başlaması, göçebe hayattan yerleşik hayata geçme gibi bir takım sosyal ve ekonomik icraatlar da göstermekteydi. Bu dönemde kaleme alınan manâkıbname eserleri şeyh veya dervişlerin hayat tarzlarına, ibadet şekillerine, toplumsal düzendeki yerlerine dair oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler vermektedirler.

Bu kayıtlardan, Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran bölgelerinden Anadolu topraklarına gelen şeyh veya dervişlerin Anadolu-Türk şehirlerinin hem kuruluş hem de gelişme süreçlerine ciddi manada katkı sunduklarını söyleyebiliriz. Hacı Bektaş-ı Veli, Sulucakarahöyük, Seyyid Harun Veli ve Seydi-Şehri gibi tasavvufi açıdan toplumdaki etkileri günümüze kadar gelebilen şahsiyetler bu dönemde bu dinamik etkide önemli roller üstlenmişlerdir. Nihayetinde bu şahsiyetlerin katkılarıyla şekillenen Selçuklu şehirleri Anadolu'nun dini etkinlik ve yayılma politikalarında ciddi roller üstlenmişlerdir.²⁰

2. Ahilik Merkezleri

Anadolu'da bir çeşit mesleki eğitim ve dayanışma kurumu olarak kabul edilebilecek Ahilik kurumunun kurucusu Ahi Evran'ın yerleştiği Kırşehir, önemli bir Ahilik merkezi olmasıyla birlikte zamanla üretim-zanaat faali-

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret", *Ülkü Mecmuası* 1/4 (Ankara 1933): 287-291; Oktay Aslanapa, "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri", *Türk Kültürü* 146 (Ankara 1974): 69-77.

²⁰ Abdülkerim bin Şeyh Musa, *Makâlât-ı Seyyid Harun*, (Ankara: TTK Basımevi, 1991), 145-166.

yetlerinde büyük ilerleme kaydederek ticaret-zanaat merkezi rolünü üstlenmiştir. Kırıkkale'deki Ahiler, Eskişehir'deki Ahiler ve Ahişih ile Ankara yakınındaki Ahiboz, Ahi Mesud ve Ahi Mamak isimli yerleşim yerlerinin varlığı Anadolu'da ahiler tarafından oluşturulan veya iskân edilen ahilik merkezlerinin var olduğunun delili bağlamında önem kazanmaktadır.²¹

e) Tarımsal Üretim Merkezleri

1. Kırsal Yerleşimler

Selçukluların, Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'ün sınır boylarında hem güvenliği sağlamak hem de üretimleriyle ticari katkılarda bulunmak suretiyle göçebe ve yarı göçebe yaşayan Türkmen guruplarının buralara yerleştirilmesi politikasını, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecine aktardıkları söylenebilir.

Anadolu coğrafyasındaki kırsal yerleşimler üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar, bölgede yaşanan Sasânî-İran istilaları, Arapların veya Türklerin gerçekleştirdiği fetih hareketleri sürecinde tahrip olmuş veya bölgede yaşayanların terk ettiği yerlere Selçukluların göçebe hayat tarzını benimsemiş Türkmen guruplarını yerleştirerek bu bölgeleri yeniden yerleşime açtığı düşünülebilir. Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Viranşehir veya Ören gibi isimlere ilaveten Akkoyunlu, Bayat, Çepni, Bayındır Bozok, Kınık, Kayı, Üçok, Yürük ve Menteşe gibi boy adlarının varlığı, bu coğrafyada yeni kırsal yerleşmelerin kurulduğunu ispatlar niteliktedir.²²

b) Selçuklu Kentlerinin Oluşumunda Etkin Olan Sosyal Kurumlar

1. Vakıf veya İmaretler Yoluyla Gelişen Kentler

Selçukluların, Bizans hâkimiyetindeyken fethettikleri veya yeni kurdukları şehir ya da kırsal yerleşim merkezlerine cami, medrese, dârü'ş-şifâ gibi sosyal, kültürel ve ekonomik içerikli halka hizmet amaçlı kurumları vakıf müesseseleri yoluyla şekillendirdikleri bilinmektedir.²³

Konya, Kayseri ve Sivas gibi Selçuklu şehirlerinde döneme ait dini amaçlara hizmet için inşa edilen cami ve medrese, sağlık hizmetlerine yönelik hamam ve dârü'ş-şifâ, ticari faaliyetlere hizmet eden kervansaray gibi eserlerin kitabelerinde, vakıf kurumunun bu mekânların oluşumunda belirleyici ve yönlendirici rolü olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Özellikle Konya, Kayseri veya Sivas gibi siyasi ve yönetsel ya da kültürel ve ekonomik özellikleri olan şehirlerin yerleşim düzeninin vakıf kurumu

²¹ Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, (Konya 1991), 4-7; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (Ankara: TTK Basımevi, 1997), 28-48.

²² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 61-62.

²³ Münecimbaşı, *Münecimbaşıya Göre*, 14-18.

²⁴ J. M. Rogers, "Waqf and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence", *Anatolian Studies* (1976), 26: 69-103.

kapsamında şekillenen kamuya hizmet amaçlı yapı faaliyetlerinin esas alınması suretiyle biçimlendiği ve geliştiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, vakıf kurumunun Anadolu şehirlerinin oluşum süreçleri üzerindeki etkilerinin, cami, medrese veya dârü's-şifâ gibi sosyal ve kültürel hizmet yapıları ile dönemin askeri ve siyasal şartlarının gerektirdiği sur ve kale gibi savunma yapıları biçiminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁵

2. Ahilik ve Kurdukları Yerleşimler

Anadolu'da ahiliğin kurumsallaşması ve gelişmesi, 13. yüzyılda Abbâsî halifesi Nâsır'ın uyguladığı fetih politikaları kapsamında, Anadolu Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad zamanlarında dönemin ünlü mutasarrıfı Ebû Hafs Ömer Sûhreverdi'yi Anadolu'ya fetih hareketlerini yaymak üzere elçi olarak göndermesi ve Anadolu ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi Evran'ın Kayseri'ye yerleşmesi ile başlamıştır denebilir.²⁶

Ahilik zamanla Türk tüccar ve zanaatkârları arasında yayılmaya başlamış, Ahiyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm isimli dini ve ahlâkî temele dayanan meslekî kurumlar, Anadolu şehirlerinde kurumsallaşmış zanaat siteleri, kırsal alanlarda ise tekke ve zaviyeler kurulması yoluyla şehir kültürüne yansımıştır.²⁷

Ahilerin, Anadolu'nun İslâmlaşması sürecinde Selçuklu şehir hayatı üzerindeki etkilerini şehirlerde ve kırsal bölgelerde görülen etkiler şeklinde ele alabiliriz:

Ahilerin şehirlerde kurdukları yeni mahallelerle cami ve mescit gibi ibadet alanlarında varlıklarını gösterip Türklerin bu merkezlerde iskân edilmesini sağladıklarını görüyoruz. Akşehir'de Ahi Celâl, Karaman'da Ahi Osman, Kırşehir'de Ahi Evran, Niğde'de Ahi Paşa, Harput'ta Ahi Musa ve Kütahya'da Ahi İzzeddin mahalleleri ahilerin çeşitli Selçuklu şehirlerinde kurdukları ve faaliyetleriyle bölgenin İslamlaşmasında katkı sağladıkları iskân yerlerine örnek olarak verilebilir.

Ahilerin kırsal bölgelerde kurdukları zaviyeler ile hem bölgedeki Türkmen guruplara güvenli bir şekilde konaklayıp yaşama imkânı sunuyorlar, hem de tarıma dayalı üretim etkinliklerini yönlendirebilmekteydiler. Göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçme ve tarıma dayalı üretim faaliyetlerine de katkı sağlamışlardı. Kırsal bölgede imar ve iskân faaliyetlerine yönelik Kırıkkale'de Ahili, Eskişehir'de Ahi Şeyh ve Ahiler, Ankara'da Ahiboz,

²⁵ Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi", 41.

²⁶ Anadolu'da Ahilik kurumunun oluşumu, gelişmesi ve kurumsallaşma düzeni hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, (Konya 1991).

²⁷ Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi", 41.

Ahi Mesud ve Ahi Mamak adıyla kurdukları köyler bu faaliyetlerinin delili durumundadır.²⁸

c) Selçuklu Kentlerinin Fiziksel Yapısı

Anadolu Selçuklu kentlerinin “kale kent”, “açık kent” ve “dış odaklı büyüme” şeklinde temelde üç farklı gelişme biçimi gösterdiği söylenebilir.

1. Kale Kentler

Askerî ve stratejik açıdan jeopolitik öneme sahip şehirler olup konumları ve işlevleri bakımından oluşum şekilleri ve karakteristik özellikleri bu şehirleri iki önemli kategoride ele almamızı gerektirmektedir.

1. tip kentler: Konya, Kayseri ve Erzurum gibi esasen surlarla çevrilmiş, ekonomik veya dini etkinlikler için çevrili alanda yeterli imkânı bulamadığından cami, medrese, tekke ve zaviyelerin bu mekânların dışında yer aldığı şehirlerdir. Bu şehirlerde dini hizmetlerin daha çok vakıf müesseseleriyle ayakta durmaktadır.²⁹

2. tip kale kentler, Kastamonu ve Niğde gibi idare merkezi ve askeri harekât üssünün ve bölgelerarası ticaret kapasitesinin aktarma-dağıtım merkezi konumunda olan şehirler; Antalya, Alanya ve Sinop gibi askeri üslerin tamamen sur içinde yer aldığı kıyı yerleşim merkezleri ile ulaşımın kolaylaştırıldığı şehirler; Sivas gibi bölgelerarası mübadele merkezi niteliğindeki şehirler; Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Köğonya ve Osmancık Karahisarı gibi sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere sahip temelde bölgesel askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevi ile yüksek kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kent niteliğindeki hisar yerleşmeleri için geçerlidir.³⁰

2. Açık kentler

Bu tür kentler Anadolu’da Selçuklu ürünlerinin üretildiği ve dağıtımlarının yapıldığı coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgelerinde, kırsal bölgelere hizmet veren üretim-dağıtım merkezleri özelliğine sahip yerleşim yerleri ile mevsimlik pazar ya da panayır merkezleridir.

Doğu Roma veya Bizans egemenliğinden devralınan, konum olarak imkânları sınırlı kale kent özelliği olan yerleşim yerleridir. Bu model, Özellikleri itibarı ile yeni sosyo ekonomik dinamiklerin etkisiyle kamuya hizmet sunan kurumların faaliyet alanlarının sur dışında icra edilmesine fırsat sunan şehirler için geçerlidir.³¹

Bir diğer açık kent tipi ise bölgelerarası ticaret faaliyetleri kapsamında Selçukluların üretim ve üretilenlerin diğer bölgelere ulaştırılabilmesi açı-

²⁸ Müjgân Cunbur, “Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri”, *Türk Kültürü Dergisi* 277 (1986): 312-319.

²⁹ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

³⁰ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

³¹ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

sından her türlü güvenliğe sahip, dönemin teknolojik imkânlarının azami ölçüde değerlendirildiği, yerli ve yabancı tacirler için fırsatlar sunan özellikle lojistik destek açısından büyük öneme sahip olan kervansaray yapılarının esas olduğu şehirlerdir. Ahilik kurumlarının merkezi rol oynadığı Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşimleri ile ön planda yer alan ve ticarî faaliyetlere dayalı olarak gelişme gösteren Kırşehir gibi ahilik merkezleri bu grup altında değerlendirilebilir.³²

3. Dış odaklı büyüme modeli

Anadolu'da hem Bizans hem de Selçuklu siyasi yapısının önemli bir unsuru olan ve Uc bölgeleri olarak değerlendirilen savunma ve güvenlik unsurları hâkimdir. Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını temin amacıyla sur dışında bir yapılanmanın hedeflendiği yerleşim yerleridir. Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi tekkelerin, zaviyelerin, cami ve mescitler gibi dini amaçlı yapıların odak noktalarını oluşturduğu şehirlere örnek olarak verilebilir.

Selçuklu dönemi şehirlerinin fiziki yapısını esas itibarı ile kamuya ait, dini ve sivil yapılar oluşturuyordu. Her şehirde mutlaka bir sur yapısı mevcuttu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yerleşimin sur dışına taşıdığı Amasya, Erzurum, Kayseri ve Kırşehir gibi şehirlerle birlikte, yerleşim merkezinin sur içinde kaldığı Ankara, Konya, Sivas, Kütahya, Sinop ve Antalya gibi şehir modelleri de mevcuttu. Şehir, sur içinde yer alan yönetim merkezi olarak iç kale, ticaret alanları ve mahallelerden oluşurdu. İç kale ise saray, askeri garnizon, darphane ve hapishane gibi yapılardan müteşekkildi.³³

4. Savunma tesisleri

Savunma amaçlı tesisler, hem Selçuklularda hem de diğer medeniyetlerde şehirlerin en belirgin ve olmazsa olmazını oluşturan unsurların başında gelmekteydi. Savunma odaklı yapılar farklı türdeki tesislerin bir arada kullanılması ile oluşturulmuştu. İç kale, Ahmedek, mahpushane, surlar ve burçlar bu unsurların en önde gelenleriydi. Anadolu'da kalesi bulunan hemen her şehirde mutlaka bir iç kale ve bir Ahmedek mevcuttu.³⁴

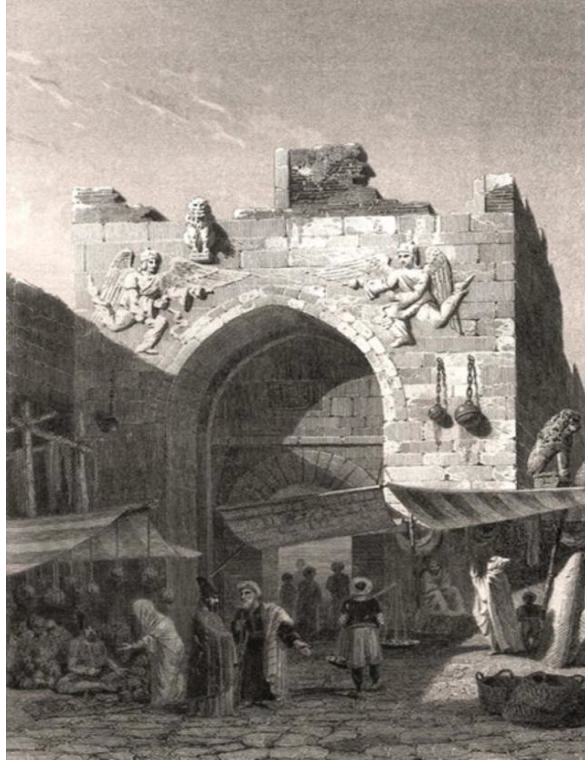
³² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 62-63.

³³ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 63.

³⁴ *Ahmedek* kelimesinin Çağatay lehçesindeki *Açmedek* sözcüğünden gelmesi muhtemeldir. Ahmedek adı verilen hisarın Anadolu'da bazı kentleri çeviren Bizans surunun dışına kurulduğuna bakılırsa bu kelimenin "*müstahkem bir beldenin içindeki hisar*" anlamına gelen *açmedekten* bozma olduğu söylenebilir. Yusuf Küçükdağ, Anadolu Türklerinin, Hz. Peygamber'in ikinci adı olan Ahmed'den türemiş bir kelime gibi kabul ederek bu sultan yapısına kutsiyet kazandırmak istediklerini belirtmektedir. Nitekim bazı Selçuklu kaynaklarında Ahmedek yerine "*Ahmed*" denmesi ile Osmanlı döneminde Ahmedek kalesinin "*Padişah Kal'ası*" kabul edilmesi ve bu nedenle buraya at üzerinde girilmesinin yasak olması buna işaret etmektedir. Yusuf Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)*, (Konya 2001), 83-93. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ayşe Değerli, "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar 7/35* (2007): 547-550.

Selçuklu kentlerinde Bizans kent kuruluşunun devamlılığının esas alındığı görülmektedir. Kent savunmasının en önemli bölümlerinden olan iç kale Selçuklu döneminde askeri niteliğinden çok yönetim amaçlı kullanılmıştır. Bizans döneminden kalan surlar onarılmış, bu surların çevrelediği alan sultan yahut şehrin yöneticisinin ve ailesinin ikameti için iç kale olarak tercih edilmiştir.

Selçuklular surlara nüfus artışı ve sur dışında kalan alanlarda büyük yerleşimlerin oluşması gibi nedenlerle gerek duydukları zaman ilaveler yapmışlardır. Kentsel savunma sistemini esas alan inşa faaliyetleri, askeri ihtiyaçlara dayanan savunma amaçlı bir oluşum olmasından ziyade devletin güç ve otorite ile saygınlığını hedefleyen yapılar olarak görülebilir. Örneğin Alâeddin Keykubat'ın Konya surlarını onarım ve genişletme faaliyetleri esnasında Roma ve Bizans dönemi yapı taşlarını ve heykellerini kale inşasında kullanması bunun en güzel tezahürüdür. Ayriyeten bu uygulama ile kentteki Hristiyan halka onların kutsal saydığı değerlere saygı duyulacağı da gösterilmiştir³⁵.

Fotoğraf 1: Konya Surlarını Gösteren Bir Gravür

³⁵ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 265.

Fotoğraf 2: Konya Kalesine Ait Bir Gravür (Leon de la Borde'den)

Selçuklu döneminde kentlerin savunmasına getirilen bir yenilik olarak Ahmedeklerle karşılaşılmaktadır. Şehirlerin fiziki yapılarında kalelerin bir parçası olarak Ahmedekler iç kale ile aynı yapı içinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Bizans akropollerinin isim değişikliği ile Ahmedek şekline dönüştüğü de ifade edilmiştir.³⁶

Şehir yapılanmasında her ne kadar Ahmedeklerin konumları belirli kullara bağlı değilse de bu yapılar, Anadolu Türk şehirlerinde çoğunlukla dış surların bir parçası olarak içeriden surlara bitişik şekilde inşa edilmiştir. Ahmedekler tamamen askeri amaçlar için yapılmıştır ve ordunun şehirlerdeki kışlası vazifesini yürütür. Anadolu Türk şehirlerindeki Ahmedeklerin inşa tarihleri belli değilse de surların yapılışından yola çıkarak tümünün Selçuklu dönemine ait olduğu ifade edilebilir.³⁷

Ahmedek bir iç kale değildir. İç kalelerin iskân sahasını korumaya yönelik işlevine karşılık Ahmedek, tümüyle askeri bir yapı durumundadır. Bu nedenle kalenin sur ve diğer kulelerine göre daha yüksek ve sağlam bir yapı olmalıdır. Ahmedek, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıkları bir savunma tesisi olup bazı kentlerde Roma veya Bizans dönemlerinden kalan kaleden ayrı, Türk döneminde dış surdan önce inşa edilen, dış sur yapılıncaya kadar içinde kalan hisardır. Topun, surların yıkılmasında kullanılmaya başlandığı 15. Yüzyıl ortalarından sonra önemini kaybeden İç Kale ile dış surların yerini almış, bulunduğu kentin garnizonu haline gelmiştir.

³⁶ Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", 83-85.

³⁷ Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", 84-85.

Anadolu Türk şehirlerinde Ahmedekler genel olarak surların dış tarafına ancak surla bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu yönüyle, Ahmedeklerin şehrin içindeki konumları belirli kurallara bağlı değildir. Bu yapılar bütünüyle askeri işlevlere sahip olup ordunun şehirdeki kışlası olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Ahmedeklerin şehrin savunmasında önemli rol üstlenen bir garnizon gibi işleve sahip olmalarının yanı sıra gerek duyuldukça zindan olarak da kullanılmıştır.³⁸

Kalelerin kapıları şehir dokularında dış surların bir parçası olarak önemli bir yer işgal eder. Çevre merkezlerden şehre kavuşan yolları kale ile buluşturan kapılar, şehrin ana arterlerinin şekillenmesine katkı sunmaktadır. Sur kapılarının önlerinde toplanan yollar iç kesimlere gidildikçe daralmaktadır. Şehre giriş ve çıkışların kapılar vasıtasıyla kontrol altında tutulması, özellikle XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren bazı şehir vergilerinin toplanmasına da katkı sunuyordu. Selçuklu dönemi kale kapılarının üzerinde yer alan kitabelerde vergi içerikli yazılar mevcuttur.³⁹

5. Mahalle

Mahalleler şehirlerin vaz geçilmez unsurlarının başında yer almaktadır. Her şehirde olduğu gibi Selçuklu şehirlerinde de mahallelerin varlığını dönemin vakıf kayıtlarından öğrenebilirsek de, mahallelerin nitelikleri, sınırları, hane sayıları ve şehirdeki konumlarını içeren bilgileri bu belgelerden öğrenemiyoruz. Anadolu şehirlerinin XVI. asırdan itibaren düzenli olarak tutulmaya başlanan tahrir defterleri bu asırdan sonraki mahalle yapıları hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşmamızı kolaylaştırmıştır.

Müslüman Türk şehirlerinin fiziki ve sosyal unsuru olarak mahalleler, genelde bir cami, mescit ya da tekke-zaviye çevresinde şekilleniyordu. Buna göre müslüman bir mahalle, sosyal, dini ve kültürel bağlamda cami, mescit veya tekke/zaviye etrafında temel olarak inşa ediliyor, ardından bu yapıların etrafında yaşam alanı olarak konutlar yapılıyordu. Bu mahallelere cami, mescit yaptıranlar veya tekke/zaviyenin kurucusu olan şeyhin ismi veriliyordu. Bu uygulama her ne kadar Osmanlı döneminde mahallelerinin kuruluş sürecinde uygulansa da, Selçuklu dönemine ait elimizde kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte bazı cami, mescit veya tekke/zaviye adlarının mahallelere isim olarak verildiğini söylemek mümkündür.⁴⁰

Selçuklu dönemi şehir yapılarında mahalleler, kentin fiziksel yapısını oluşturan ana unsurlardan birisi durumundadır. Mahalleler şehrin fiziki bir birimi olmasıyla birlikte⁴¹, şehrin sosyal ve kültürel yapısının bir parçası olarak da kabul edilir. Mahalleler Arap ve İran şehirlerindeki gibi kesin

³⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

³⁹ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981 Ankara (Kongreye Sunulan Bildiriler) 2* (Ankara: TTK Basımevi, 1988): 690-693.

⁴⁰ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 159.

⁴¹ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, (İstanbul 1982), 186.

çizgilerle birbirinden ayrılmamakla birlikte idari açıdan bir ayırımın yapıldığı yine şehrin sosyal ihtiyaçlarının karmaşıklığına meydan vermeden gidilmesine hizmete yönelik bir adım olarak kabul edilebilir.⁴² Selçuklularda mahalle sakinleriyle şehrin yöneticileri arasındaki iletişimi *iğdiş* isimli kişiler sağlıyordu.⁴³

Bu bilgiler ışığında mahalleyi fiziksel olarak şehrin bütünlüğü içerisinde bir yere oturtmak mümkündür. Aslında mahallenin çekirdeğini oluşturan cami, mescit veya tekke/zaviye, mahalleleri fiziki açıdan birbirlerinden ayırmaktadır. Birbirine bitişik iki mahalleyi fiziki olarak birbirinden ayırarak, o dönemde mahallenin tanımını yapabilmek için kullanılan tek kıstas yol ağıydı.⁴⁴ Yol ağları mahallelerin oluşumunda, ana unsuru oluşturan mescit, cami ya da tekke/zaviyelerin etrafındaki izleri oluşturuyordu. Burada en dikkat çekici unsurun mahallenin oluşmasında toplumun dini değerlere verdiği önemin belirleyici unsur olmasıdır. Selçuklu şehirlerinde mahallenin dışarıdan belirleyici fiziki bir sınırı yoksa da, mahallenin içindeki dini unsurların mahallenin dokusunu şekillendirmesi bu fiziki yapıyı belirleyici unsur oluyordu. Selçuklu şehirlerinde azınlıkların ayrı mahallelerinin varlığı bilinmekle birlikte, müslüman Türk mahallelerinin içerisinde bulunan yabancılara ait mülklerden onların birlikte yaşayabildikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

6. Meydan

Bir yerleşim yerinin şehir olarak kabul edilebilmesi için diğer unsurların yanında meydanlarının da olması gerekirdi. Selçuklu kentlerinin değişmez unsurlarından birisi de meydanlardır. "Düz, açık, geniş yer, alan, yarışma, eğlence veya karşılaşma yeri" anlamlarına gelen *meydan*,⁴⁵ Anadolu Türk şehirlerinin şekillenmesinde ibadethanelerden sonra ikinci önemli unsuru oluşturmuştur. Anadolu Türkler tarafından fethedilmeden önce de bölgede bulunan şehirlerde meydanlar mevcuttu. Bizans şehirlerindeki kilise meydanı veya şehir meclisinin önündeki geniş alanlar bu amaçla kullanılmaktaydı. Grek ve Roma şehirlerinde meydanlar daha çok açık alanlar olarak kabul edilirken, Selçuklu meydanlarından farklı olarak, bu tür mekânlarda idari maksatlı toplantılar yaygındı.

Türk İslam kentlerinde meydanlar şehrin fiziki yapısı içinde mahallelerden sonra gelmekte, geniş halk kitlelerinin bir araya gelmesini sağlamak ve bir birlik ruhu oluşturması bakımından önemli bir yere sahipti. Bu özellikleriyle Selçuklularda meydanlar, belirli yapıları içine alıyordu.⁴⁶

⁴² Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990), 94.

⁴³ Musa Çadircı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle", *Tarihten Günümüze Anadolu Konut ve Yerleşme Habbitat II*, İstanbul 1996: 257.

⁴⁴ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 161.

⁴⁵ <http://sozluk.gov.tr/> ulaşma tarihi 04.07.2019.

⁴⁶ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 166-167.

Orta Çağ batı şehirlerinde meydanlar, genel olarak dinlenme yerleri, pazarların kurulduğu, toplantı ve kutlamaların yapıldığı ve bir bakıma sokaklarla aynı ihtiyaçlara cevap veren mekânlardı.⁴⁷ Orta Çağ Avrupası'nda meydanlar, kilise veya şehir meclisinin önündeki geniş alana benzeyen kamuya ait bir toplanma yeri konumundayken İslam şehirleri bu ihtiyacı dini mekânlar gidermekteydi. Bu durum müslümanlarla gar-ı müslimlerin meydan algılarının hizmet ve işlevsel özellikleri açısından ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Batılı anlamda en az üç tarafı çeşitli yapılarla çevrilerek kesin bir biçimde sınırlandırılmış alan olarak kabul edilen meydandan, Orta Çağ Türk şehirlerinde bahsetmek oldukça zordur.⁴⁸ Türk İslam kültürü değerleriyle meydan, "şehre ait işlerle, sosyal içerikli toplantıların yapılabilmesi amacıyla şehirde yaşayanların yararlandığı açık alanlardır" şeklinde değerlendirilebilir. Bu tanımlamaya dayanarak Anadolu Türk ve İslâm şehirleri için, dini unsurlardan ziyade sosyal sosyal unsurların ön planda olduğu bir yapıdan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu bağlamda meydanları üç ayrı grupta halinde ele alabiliriz:

Birinci tür meydanlar, Orta Çağ Anadolu kentlerinde varlığına çok rastlamadığımız karşılıklı sokakların kesişmesi ile oluşmuş, bugünkü manada kavşak olarak değerlendirilebilecek alanlardır. Bu meydanlar türleri daha çok ulaşım açısından dağıtım merkezleri olarak kabul edilebilir.

İkinci tür meydanlar ise, Anadolu Türk şehirlerinde sıkça karşılaştığımız, merkezde sosyal içerikli bir yapıya doğru yönelen sokaklarla, merkezi bir toplanma alanı oluşturan meydanlardı. Bu meydanlar sayesinde geniş halk kitleleri bir araya geliyor, çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için bu meydanlar birer Pazar yeri konumunda varlıklarını sürdürüyordu.

Avrupa kentlerinde bir ibadethanenin etrafında oluşturulan kent meydanlarının gelişmediği görülür. Burada yer alan yapılar biçimsel bir şehir tasarımı ile ilişkisi olmadan işlevsel bir amaç için kuruluyor ve şehirlerde planlı bir meydan yoktu.⁴⁹ Anadolu Türk yerleşim yerlerindeki ilk şehirler inşa edilirken dini amaçlı anıtsal yapılar, daima şehrin gelişimin belirleyici unsuru olarak vücut bulmuştur. Günümüzde de asli yapısına uygun şekilde gözlemleyebileceğimiz Kayseri'deki Hunat Hatun, Lala ve Kölük Camileri, Konya'daki Sahip Ata Külliyesi etrafları açısından bir meydan oluşturmuşlar ve sokakları de buna göre şekillenmiştir.⁵⁰

Üçüncü tür meydanlar ise, genellikle geniş alanlardan oluşmaktaydı. Surların içerisinde çok geniş alanların varlığı imkân dâhilinde olmadığından bu meydanlar büyük oranda surların dışında ve özellikle de kale kapı-

⁴⁷ Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, trc. Nur Nirven, (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 61.

⁴⁸ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 165-167.

⁴⁹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 192.

⁵⁰ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 165.

ları yakınlarında yer almaktaydı. Bu meydanların ana unsuru yollar ve sosyal içerikli yapılardan oluşmuyordu. Bu tür meydanların şekillenmesinde en etkili unsurun geniş ve uygun açıklıkta bir alanın olduğunu anlıyoruz. Bu büyük meydanlarda geniş halk kitlelerinin farklı amaçlar için bir araya geldiklerini yine tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Konya'daki büyük meydan da devletin çeşitli vesilelerle misafir ettiği devlet ricaline karşılama ve uğurlama törenlerinin yapıldığını biliyoruz. Herkesin görmesi ve ders çıkarması için bazı infazların da bu meydanlarda yapıldığını görüyoruz.⁵¹

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız üç ayrı meydan türünü Kayseri'de görmemiz mümkündür. Orta Çağ kaynaklarında meydan isimlerinin geçtiğine çok şahit olmuyoruz. Aynı dönem Selçuklu kaynaklarında Kayseri'de Meşhed Sahrası ve At Meydanı tabirlerine rastlıyoruz.⁵² I.Alâeddin Keykubad'ın ölmeden önce Kayseri'de bayram şenliğini böyle bir meydan da düzenlediği bilinir. Meydanın bir diğer önemli işlevi de devlet ricalinin karşılama törenlerinin burada yapılmasıdır. Bir rivayete göre Baybars, Kayseri'ye geldiğinde, ordusu Meşhed Sahrası'nda karşılanmış ve ordusuyla Keykubadiye Ovası'nda konaklamıştır.⁵³

7. Saray

Bazı Selçuklu Dönemi Anadolu Türk şehirlerinde *Dârü'l-İmara/Devlethane* olarak da ifade edilen sarayın bulunduğu bilinmektedir. Sultanlar tarafından kullanılan veya meliklerin idare ettiği hemen her büyük şehirde bir saray mevcuttu. Kayseri, Konya, Sivas, Erzincan, Tokat ve Malatya'da sultanların kullandığı bazı saraylar şehir merkezlerinde yer alırken, Konya, Kayseri ve Tokat gibi şehirlerde bu sarayların bazılarının yerleşim yerlerinin biraz uzağında yer aldığı bilinmektedir. Buna göre üst düzey Selçuklu devlet ricali iki tür saray inşa ettiriyordu denebilir. Birinci grup saray yapıları şehir merkezlerinde surların içinde yer alırken⁵⁴, bazıları da iç kalede yer alıyordu. Tarihi kaynaklarda devlethane olarak isimlendirilen bu tür saraylara Konya, Kayseri ve Erzincan gibi şehirlerde rastlıyoruz.⁵⁵

İkinci tür saraylar ise şehirlerin dışında lakin şehre çok yakın sayılabilecek ulaşımı kolay bir alanda yer alan ve sadece saray binalarından oluşan yapılardır. Bu saraylar genellikle bir su kaynağı ya da göl kenarına yapılırken etrafları da yüksek bir duvarla çevriliyordu. Kayseri Keykubadiye ve Beyşehir Kubadabad sarayları Anadolu'da inşa edilen bu tür iki saray örneğidir.

⁵¹ Baykara, "Türkiye Selçuklularında", 680.

⁵² Eravşar, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)* 1, (Konya 2001): 281-297.

⁵³ Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985), 81-82.

⁵⁴ Anadolu Selçuklu şehirlerinin mekânsal tasvirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme) I-II*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

⁵⁵ Eravşar, "Anadolu Selçuklularında", 281-297.

İlk inşa edilen saraylarda güvenlik ön planda tutulmuş ve bu kompleks yapılar sur içlerinde yapılıyordu. Saraylarla camilerin bir arada inşa edilmesi devlet ricalinin ibadethanelere verdiği önemi göstermesi bakımından önem arz eder. Kayseri'de Devlethanenin çok yakınında Sultan/Ulu Camii yer alırken Konya Sarayı'nın bitişiğinde Alaeddin Camiinin yer alması bu duruma en güzel örnektir. Kaynaklar Kayseri'deki inşa edilen sarayın Ulu Cami ile birlikte Danişmentliler tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.⁵⁶

Selçuklu döneminde sarayın en önemli görevinin riyaset yani iktidar ve idare makamı olduğunu biliyoruz. Sultanlar daima şehir merkezlerindeki saraylarda veya devlethanelerde tahta çıkarılmışlardır. Sultan I. Alâeddin Keykubad Konya'ya ulaştınca, devlethanedeki tahta oturmayı tercih etmiştir. Baybars ordusuyla birlikte Kayseri'ye geldiğinde, Keykubadiye Sarayı yakınında yer alan çadırlarda kalmış, ancak ertesi gün Selçuklu tahtına şehirdeki devlethanedeki oturmuştur.⁵⁷

Bu bilgiler ışığında Darü'l-Mülk unvanıyla Konya ve Kayseri'de birer saltanat tahtının bulunduğu ve sultanların ülkeyi buralardan yönettiklerini ifade edebiliriz. Sultanların orduları bu tür büyük şehirlerde toplanıyor ve bu tür kentler ordugâh özelliği taşıyordu. Ordunun bu merkezlerde yer alması aynı zamanda geleneksel olarak Orta Asya ile bağların sürekli canlı tutulduğunun bir neticesidir. Anadolu Selçuklularına ait şehir saraylarının ve devlethanelerin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamasına rağmen, yerleri bilinmektedir. Selçuklu şehirlerinde sarayların çevresinde geniş açık alanlar bulunuyor, Selçuklu ordusu buralarda toplanıyor ve geleneksel çevgan oyunları buralarda oynanıyordu. Aynı şekilde çeşitli eğlence ve ziyafetler ile misafir devlet ricalini karşılama törenleri bu alanlarda icra ediliyor ve bu durum bize saray-meydan ilişkisinin ön plana çıktığını gösteriyordu. Konya Sarayı'nın bu tür geniş bir mekâna sahipken, Kayseri'de bu türden bir alan ancak surların dışında mevcuttu.⁵⁸

Şehirlerin yakınlarındaki saraylar ise daha çok sayfiye niteliğinde olmasına rağmen bazı devlet törenleri ve eğlenceler bu saraylarda icra ediliyordu. Bu saraylar etrafları yüksek duvarlarla çevrilerek güvenli bir duruma getirilmişti. Saray ve müstemilatının oldukça geniş bir alana sahip olması bunu gerekli kılıyordu. Sayfiye alanlarındaki saraylar ise daha rahat bir biçimde inşa edilebilmiş, devlet ricali ve aileleri ile devletin ileri gelenlerinden başka hiç kimse buralara giremezken bu tür sarayların çevresinde bazı idareci veya beylerin köşk ya da evleri yer alabiliyordu.⁵⁹

Selçuklu dönemi şehirlerinde pek çok unsuru şekillendiren saray, doğal olarak şehrin plan düzenlemesini de etkilemiştir. Bu etki ile saray, bazen

⁵⁶ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/4 (1951): 447-457.

⁵⁷ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, 5-99.

⁵⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 335-341.

⁵⁹ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 336-342.

Orta Asya geleneklerine, bazen de bölgedeki yerli unsurlardan kalan geleneklerin sentezi sonucunda kendine has bir planlamayla şehirdeki yerini almıştır.⁶⁰

8. Ulaşım, Sokak ve Evler

Anadolu'da yer alan müslüman Türk şehirleri üzerine yapılan çalışmalarda bu şehirlerin geometri dışı bir yol ağına sahip oldukları belirlenmiştir.⁶¹ Türklerin bölgeyi fethi ile şehirlerdeki bu düzensiz yol ağlarında herhangi bir değişiklik yapılmamış, önceki dönemin şehir dokusu aynen korunmuştur.⁶²

Yollar, şehir içerisinde yer alan ve halk için büyük önem taşıyan sosyal, idari ve ekonomik yapılara göre belirleniyordu. Şehrin ana kapılarından iç kesimlere doğru yöneldikçe, yollar daralıyor, ana arter özelliği kısmen korunuyor, Cuma camii, pazar ya da çarşılara doğru çeşitli yönlendirmeler yapıyordu. Diğer yandan surların dışında bulunan yerleşimlerde, bu tür yollar halk için önemli olan cami, pazar, çarşı, tekke veya zaviye gibi yapılara göre şekilleniyordu. Konya Sahip Ata Külliyesi ve Kayseri Hunat Hatun Külliyesinde olduğu gibi surların hemen önünde yer alan büyük yapılar şehir içi yolu açısından yönlendirici rol oynuyordu.⁶³

Anadolu Selçuklu şehirlerinde belediyecilik veya trafik kuralları açısından şehir içi yolların oluşumunu belirleyen yasal bir düzenlemenin olmadığı kanaati yaygındır. Şehirdeki dokuyu oluşturan unsurların başında konutlar gelmekteydi. Evlerin yapıldığı alana estetik, manzara ve komşu haklarını dikkate alarak kurulması büyük önem arz ediyordu. Bu unsurlar neticesinde, evlere ulaşan ve bağlantısı ev ile sonuçlanan çıkmaz sokakların ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuştur.⁶⁴

Şehir dokuları içerisinde ailelerin mahremiyet algıları çıkmaz sokakların ayrı bir yere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Evlerin konumlandırılmasında gözlemlenen şahsi menfaat kaygısı, çıkmaz sokağı doğuran nedenlerden birisi olarak kabul edilebilir.⁶⁵ Bir başka ifade ile yapı adalarının artan nüfustan dolayı düzensiz bir şekilde bölünmesi, şehir dokusunun oluşumundaki mülkiyet ilişkisi çıkmaz sokağın oluşumunu hızlandırmıştır diyebiliriz.⁶⁶ Konya, Kayseri ve Sivas eski şehirlerde çıkmaz sokakların yoğun olması dikkat çekmektedir. Gayr-i müslim mahallelerinde de düzensiz ve dar çıkmaz sokakların varlığı, aynı hassasiyetlerin onlarda da bir ortak şehir kültürü unsuru olarak dikkatimizi çekmektedir.

⁶⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶¹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 191.

⁶² Haşim Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)* 2 (Konya 2001): 1-11.

⁶³ Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu", 7-11.

⁶⁴ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶⁵ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 191.

⁶⁶ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 157.

9. Cami-Mescit

Camiler, Selçuklu dönemi Anadolu şehirlerinde fiziki yapıyı belirleyen ve oldukça önem arz eden bir etkidir. Şehirler daima cami veya mescitlerle ilişkiler neticesinde şekillenmiş, özellikle mahallelerin yapılanması bu çerçevede gerçekleşmiştir. Fetih yıllarının ardından Anadolu'nun büyük şehirlerinde birer büyük cami inşa edilmiş, Anadolu'da ilk inşa edilen camiler surların içinde, Konya Alaeddin Camii'nde olduğu gibi iç kalede bina edilmiştir. Resmi binalarla dini yapıların bir arada olması şehirleri idare eden ricalin hassasiyetlerini ortaya koymasından önemlidir.⁶⁷

Anadolu'da inşa edilen ilk camilerden bazıları, eski kilise veya bir takım yapı kalıntıları üzerine kurulmuş, bazı camiler ise şehrin merkezi noktalarını oluşturmuştur. Şehirlerde ilk inşa edilen bu camilerin, *Ulu Cami* olarak adlandırıldığına ilişkin tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.⁶⁸ Kayseri'deki Ulu Camii'nin XIII. yüzyılda Sultan Camii olarak isimlendirildiği bilinmektedir.⁶⁹ Şehirlerdeki camilerin hiçbirisinin nitelik veya nicelik bakımından diğerlerinden üstün bir özelliğe sahip olmadığı kanaatindeyiz. Bu durum Türk şehirlerinde katedral benzeri bir cami-mescit ayırımının olmadığına açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁷⁰ Bir istisna olarak Selçuklu şehirlerinde sultanın gittiği ve diğer camilerden farklılık gösteren *Sultan Camileri* bulunmaktaydı. Lakin XV. Asırdan itibaren şehirlerdeki sultan camileri, *Ulu Camii* olarak anılmaya başlanılmıştı.

Selçuklu şehirlerinde camiler, şehrin imar ve iskânında daima mahallenin ana unsuru olarak çekirdeğini oluşturmuştur. Zamanla camilerin etrafında diğer işlevleri üstlenen yapılar da inşa edilmiştir.⁷¹

Sonuç

Şehirler, bütünüyle insanın tüm yönlerini ilgilendiren hayatın en önemli ihtiyaçlarının giderildiği yerleşim merkezleridir. Müslümanların oluşturduğu ve içinde yaşadığı İslam şehirlerinin belli özellikleri ve gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu aşikârdır.

Bizanslılardan Anadolu'da yaşayan şehir kültürünün niteliği hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Bizans şehirleri ufak ve birbirinden kopuk bir görünüm arz eder. Bu Bizans şehirlerinin yanında iyi organize olmuş şehirleri de mevcuttur.

Anadolu'da Selçuklu döneminde öngörülen yerleşim sistemi öncelikle savunma esaslıydı. Daha sonra üretim ve üretilenlerin dağıtıldığı sistem,

⁶⁷ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶⁸ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 177.

⁶⁹ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, 85.

⁷⁰ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 193.

⁷¹ Baykara, "Ulu Cami. Selçuklu Şehirlerinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak" 60/227 *TTK Belleteni* (Ankara 1996): 33-57.

idari sistem ve mekânsal kurumlaşmalara dayalı olarak kademelenme göstermekteydi.

Selçuklu sultanları başkent Konya merkez olmak üzere Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uluslararası ticaret yolları boyunca köprü, han ve kervansaraylarla donatarak bir üretim ve dağıtım sistemi kurmuşlardır. Selçuklu devlet adamlarının, Orta Asya, İran Türk-İslam devlet geleneklerine uygun şekilde yerleşim politikaları izledikleri söylenebilir.

Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine benzer şekilde hanedanların alt yönetim merkezlerine ayrılarak yönetildiği söylenebilir.

Subaşılık merkezleri, derbent veya menziller, karahisarlar, askeri ve stratejik merkezleri oluşturmaktaydılar. Pazar-panayır yerleşimleri, madencilik merkezleri ve liman kentleri; üretim, dağıtım ve aktarma merkezlerini oluştururken, kültürel, sosyal ve siyasi yapılanma merkezleri olarak cami, mescit, tekke ve zaviyeler toplumsal yapıda ve şehir planlamasında aktif ve belirleyici rol oynamışlardır. Ahilik merkezleri de şehir oluşumlarında önemli bir görev ifa etmiştir. Kırsal yerleşim merkezleri tarımsal üretimin ana unsurlarını oluşturmuştur.

Selçuklu kentlerinin oluşumunda etkin olan sosyal kurumlar olarak vakıf veya imaretler yoluyla gelişen kentler en önemli merkezler olarak dikkat çekmektedirler. Selçuklu kentlerinin fiziksel yapısı çerçevesinde kale kentler, açık kentler, dış odaklı büyüme modeli, savunma tesisleri, mahalleler, meydanlar, saraylar, ulaşım, sokak ve evlerle cami ve mescitler Selçuklu şehir yapısının fiziksel unsurlarını oluşturmuşlardır.

Kaynakça

- Abdülkerim bin Şeyh Musa. *Makâlât-ı Seyyid Harun*. Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- Ahmed bin Lütfullah, Münecimbaşı. *Münecimbaşıya Göre: Anadolu Selçukluları* (çev. Hasan Fehmi Turgal). İstanbul: Türkiye Yayınları, 1935.
- Armağan, Mustafa. "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım". *Osmanlı* 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 536-544.
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye. "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar". *Türk Kültürü Araştırmaları* 24/2 (1986): 65-69.
- Aslanapa, Oktay. "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri". *Türk Kültürü* 146 (1974): 69-77.
- Baykara, Tuncer. "Ulu Cami. Selçuklu Şehirlerinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak". *60/227 TTK Belleteni* (1996): 33-57.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990.

- Baykara, Tuncer. "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair". *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981 Ankara (Kongreye Sunulan Bildiriler) 2*, Ankara: TTK Basımevi, 1988: 685-697.
- Bayram, Mikâil. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- Benevolo, Leonardo. *Avrupa Tarihinde Kentler*, trc. Nur Nirven, İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Cahen, Claude. *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. London 2001.
- Cunbur, Müjgân. "Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri". *Türk Kültürü Dergisi* 277 (1986): 312-319.
- Çadırcı, Musa. "Anadolu Kentlerinde Mahalle". *Tarihten Günümüze Anadolu Konut ve Yerleşme Habitat II*, İstanbul 1996: 257-263.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- Değerli, Ayşe. "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği". *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7/35 (2007): 547-550.
- Eraşar, Osman. "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000) 1*, Konya 2001: 281-297.
- Eraşar, Osman. "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde Değişim ve Gelişim". *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri*. (2009): 260-269.
- Erkiletlioğlu, Halit – Güler, Oğuz. *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996.
- İbn Bîbî. *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme) I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Karpuz, Haşim. "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000) 2* (2001): 1-11.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler". *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1982.
- Küçükdağ, Yusuf. "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)*, (2001): 83-93.
- Özcan, Koray - Yenen, Zekiye. "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)". *Megaron* 5/2 (2010): 55-66.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri". *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım* 6/1 (2007): 3-15.

- Özergin, M.K. *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1959.
- Rogers, J.M. "Waqf and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence", *Anatolian Studies*. 1976, 26: 69-103.
- Sümer, Faruk. *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını*, 1985.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*. İstanbul 1987.
- Turan, Osman. "Selçuk Kervansarayları". *TTK Belleteni* 10/39 (1946): 471-496.
- Turan, Osman. "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/4 (1951): 447-457.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret". *Ülkü Mecmuası* 1/4 (1933): 287-291.
- <http://sozluk.gov.tr/> ulaşma tarihi 04.07.2019.